

שיעור בהלכות הרי"ף מבית מדרשו של הרמב"ם*

דן גרינברגר

א. פתיחה

אחת הטענות שהושמעו נגד הרמב"ם בעקבות פרסום חיבורו משנה תורה הייתה הטענה שהוא בא לייתר את לימוד התלמוד ולהסתפק, כדברי הרמב"ם עצמו בהקדמה לחיבורו, במקרא ובחיבורו שלו. באחד ממכתביו לר' פנחס הדיין התייחס הרמב"ם לביקורת זו וטען שלא זו הייתה כוונתו, ולראיה ציין שהוא לימד תלמוד ורי"ף לקבוצה של תלמידים.¹ בין דפי הגניזה הקהירית התגלו קטעים המתארים שיעורים שהעביר הרמב"ם, בעיקר בהלכות הרי"ף. הראשון שפרסם קטעים מתוך שיעורים אלה היה בנימין מנשה לוי, אך הוא לא זיהה שמדובר בשיעורים שהעביר הרמב"ם.² מרדכי עקיבא פרידמן³ עמד על כך שקטעים אלה הם רשימות של שיעורים שהעביר הרמב"ם ופרסם קטעים נוספים בעלי אופי דומה. במאמרו דן פרידמן במהותן של הרשימות ובזמן כתיבתן, ותארכן לעשור האחרון בחיי הרמב"ם.⁴ אחריו פרסמו קטעים נוספים עזרא שבט ונסים סבתו.⁵ הכתיבה

* ברצוני להודות למר כרמיאל כהן שקרא את המאמר בעיון רב. הערות ותיקונים חשובים משלו משוקעים במאמר.

- 1 'שילת, איגרות הרמב"ם, ירושלים תשמ"ז, עמ' תלט. באיגרת כותב הרמב"ם שרוב התלמידים רצו ללמוד את הלכות הרי"ף, ובמשך שנה וחצי הוא לימד את כל הלכות הרי"ף כמה פעמים ואף כמה ממסכתות התלמוד. קצב הלימוד המתואר מהיר מאוד ומצביע על לימוד שהתמקד בפשט הדברים ללא דיון מעמיק.
- 2 ב"מ לוי, 'פירוש בערבית למסכת בבא קמא ובבא מציעא', גנזי קדם, ה (תרצ"ד), עמ' 141–144. תוכן הקטע הוא שיעור בבבא קמא דפים נה–סב ובתחילת בבא מציעא. ייתכן שהדף ממסכת בבא מציעא אינו לקוח מתוך פירוש על מסכת זו ואין הוא אלא הערת אגב מתוך הפירוש על בבא קמא.
- 3 מ"ע פרידמן, 'רשימות תלמיד בבית מדרש הרמב"ם באמונות ודעות ובהלכה', תרביץ, סב (תשנ"ג), עמ' 523–583. המאמר כולל שני קטעים, האחד מתוך שיעורים לבבא קמא והאחר כנראה שיעור שאינו על התלמוד או הרי"ף אלא על מגוון נושאים, הלכתיים ולא הלכתיים. פרידמן מציין שידועים לו כמה וכמה כתבי יד מפירושיהם של תלמידי הרמב"ם.
- 4 שילת (לעיל, הערה 1), עמ' תלג–תלד, מתארך את המכתב אל ר' פנחס לשנים 1185–1194, ולדעתו השיעורים המתוארים באיגרת החלו קודם לכן.
- 5 ע' שבט ונ' סבתו, 'הערה מפי הרמב"ם על הלכה אחת שבר"ף', גנזי קדם, ג (תשס"ז), עמ' 163–167; ע' שבט, 'שיעורי הרמב"ם מפי קדשו (כת"י): על הרי"ף הלכות פסחים – סוכמו ונרשמו על ידי תלמידיו',

של הקטעים שפורסמו עד כה ושל הקטע שיפורסם להלן דומה מאוד וייתכן שסופר אחד כתב את כולם.

להערכתו, הקטע שלפנינו נכתב בידי סופר מקצועי. מיעוט המחיקות מחד גיסא, ושיבושים הנובעים מתהליך ההעתקה ממקור אחר מאידך גיסא, מעידים שאין הדפים הללו טיוטה אלא חיבור שכנראה הועתק לשם פרסום.⁶

אנו מכירים את הרמב"ם כפרשן המשנה, כפוסק שכתב את משנה תורה והשיב תשובות הלכתיות, כפילוסוף שכתב את מורה הנבוכים וכמנהיג שכתב איגרות לציבור היהודי ברחבי העולם והנהיג את הקהילה היהודית במצרים. בקטע המתפרסם במאמר זה ובקטעים אחרים מסוגו מתגלה הרמב"ם כמורה המעביר שיעורים. שיעוריו בהלכות הרי"ף יכולים, מצד אחד, ללמדנו על גישתו החינוכית ועל דרכו הפרשנית,⁷ ומצד אחר להוסיף על ידיעותינו גם ביחס לחיבוריו המוכרים, שבהם הוא עושה שימוש חי בשיעוריו. במאמר זה אדון בקטע חדש השייך לרשימות תלמידי הרמב"ם. הקטע מורכב משני דפים (ביפוליו), האחד ריק⁸ והאחר הכתוב כתיבה צפופה יחסית ומכיל 31–32 שורות בעמוד. כל סוגיה מופרדת מחברתה בסימן שצורתו סגול הפוך ופותחת בדיבור המתחיל מתוך הרי"ף.⁹ הקטע עוסק בסוגיות הנמצאות בגמרא בין הדפים יח ע"ב – כג ע"ב במסכת בבא קמא, ובר"ף בין הדפים ז ע"ב – י ע"ב. אביא תחילה את המקור וכן את התרגום כשהוא מחולק לסוגיות, ולאחר מכן יובא דיון בכל אחת מן הסוגיות. בסוף המאמר אציג מסקנות כלליות.

ישורון, כ (תשס"ח), עמ' מח–סד. הקטעים המובאים בשני המאמרים הללו שייכים למסכת פסחים והמהדיר התייחס בקצרה לחשיבותו ולמקומו של לימוד הרי"ף במצרים בתקופת הרמב"ם.

6 להערכתו זהו חיבור שהועתק לפרסום, אך לא מצאתי העתקות נוספות שלו ביד אחרת.

7 הרמב"ם גם עסק בפירוש התלמוד עצמו. עיין: מ"ל זק"ש, חידושי הרמב"ם לתלמוד, ירושלים תשכ"ג; י"מ תא שמע, כנסת מחקרים – עיונים בספרות הרבנית בימי הביניים, ב: ספרד, ירושלים תשס"ד, עמ' 309 ואילך.

8 זהו כנראה הדף הראשון של הקונטרס ולעתים הוא הושאר ריק.

9 מסיבות טכניות הוחלף סימן זה בכוכבית בפרסום הטקסט להלן. כל הדיבורים המתחילים נמצאים בר"ף, ואין דיבורים מתחילים שאינם בר"ף. ברור אפוא שהשיעור היה על הרי"ף ולא על התלמוד, אף שבדיון יש התייחסות למובאות מן התלמוד שאינן בר"ף.

ב. הטקסט

מקור¹⁰

ENA 2703.12

ע"א

1. ואן הדה אלקול אלדי לרמ"י בר יחזק[אל קאל¹¹ אנדפעת ו]א[וקפואה [אן לא יגב]
2. לבעל התר[נג]ל נזק שלם חתי יכון הועד בזה הדבר שלשה פעמים []
3. אן [כל על]י צאחב אלהלכות ז'ל' [כ]יף ילזם בעל התרנגול שהושיט [ראשו]
4. לאויר כלי זכוכית דאית ביה ביזרוני שהוא דרכו חייב חצי [נזק]
5. ואד לם יכון פיה ביזרוני פמשונה הוא וחייב חצי נזק [פ]אדא כאן
6. דאך אלדי פיה ביזרוני חייב חצי [נזק] והדא אלדי לם יכון פיה [ש]י חייב
7. חצי[ן] נזק מאי בינייהו פלמא וקע ללרב הדא אל-א<בדאל גלב פי אלהלכות
8. קאלה ראמי בר יחזקאל שמחייב על כלי דאית ביה ביזרוני נזק שלם
9. [וא]תבת רב משה ש'צ' ראיה פי אלתאליף והו אן לא ילזם עלי כלי זכוכית
10. גיר חצי נזק והוא דאית ביה ביזרוני וכלי זכוכית דלית ביה ב[זיר]וני
11. חצי נזק ואלפרק בין חצי נזק אלאול וחצי נזק אלתא[ני] לאן אלאול אלדי הו
12. דרכו פהו חצי נזק צרורות לאנה ממון לא קנס משלם מן המיטב וחצי
13. נזק האחרון קנס בעלמא שהוא משונה * וקולה דאכיל והדר פליס
14. לו כאן הדה אלחמאר פי חאל מא אכל אתלף הדא אלאנא ללזם עלי אלסל איצ'א
15. נזק שלם ואנמא אכל ובעד אכלה פליס פצאר דלך שלא כדרכה ולדלך [חצי]
16. נזק הוא דמשלם * ההוא ברחא דכר רבי' חננאל בפירושו איל ויש
17. שפירשו שעיר עזים ולמא קאל אכר הדה [אלמסא]לה אורחיה נמי לסרוכי ומיסלק
18. אעתרץ' רבינו ש'צ' כמא גאנא פי קולה הכלב והגדי שקפצו ממ[טה]
19. למעלה ושברו כלי פטורין מנזק שלם וחייבין בחצי נזק ואשתרט פי דלך
20. אן מא יכון חייב חצי נזק חתי יכון בדאפיך מיפך אן יכון כלבא בסיקרא
21. יעני באלקפז אלדי הו שינוי וגדיא בסירכא אלדי הו איצ'א שינוי כל מן שאן
22. אלגדיא סיקרא וכלבא אלסירכא והו אלתסלק פאדא כאן בלצ'ד ילזם עלי כל ואחד

10 סימנים המשמשים בההדרת הטקע, מקור ותרגום: [] חיסרון מחמת קרע או מחיקה. < > הוספה מעל השורה.

11 ייתכן שיש כאן שיבוש של הסופר ובמקום 'קאל' צריך להיות 'קד'.

23. מנה חצי נזק פכיף לזמנא אלפתא ואדנא נזק שלם ואעטי אלעלה [] וקאל א[ן]
24. אורחיה נמי לסרוכי ומיסלק וליס הוא אוחיה¹² בל דלך שינוי גאוב ש'צ' מן
25. חית אן אן תם ליפתא יכון דלך אורחיה בל אדא לם יכון תם שי ואכל ושינה
26. מא ילזם גיר חצי נזק * ואם נהנית משלמת מא שנ[הנית] כול' מעני דלך
27. אדא אכלת ונהנית [ברשות] הרבים משלמת מה [שנ]הנת ולא ילזמהא
28. ברשות הרבים מה שהזיקה לאן נ[ז]ק ברשות הרבים פטורה בל ישלם
29. מה שנהנית והו דמי עמיר לאן אלדי קאל עמיר כאן אלעמיר ענדה
30. ארכץ מן אלשעורים ואלי¹³ יקול דמי שעור[ים] בזול כאן אלשעורים
31. ענ<ד>א ארכץ פלא יגרם אלא אר[כץ] מא יכון מטרה פי דלך אלוקת
32. שעורים או עמיר¹⁴ אמ' רב יהו' אמר רב הונא הדר בחצר

ע"ב

1. [חבירו שלא מ]דעתו אינו צריך להעלות שכר משום שנא' ושאיה יוכת
2. [שער]תכלו [] אמ' מר בר רב אשי לדידי חזי לי ומנגף בי תורא
3. [] ירי אלאנ[סאן] אלבית אלכל כיף יכרב מתל מא יעמל אלתור ויפסד
4. [] אנא נרי אלסוס כיף יעמל פי אלכשב כמא יעמל
5. אלשור בבאן [ר בל אדא פי אלבית שי מא מנע אלסוס מן דלך
6. ואלדי יקול ביתא דמיתבא יתבא הו אלסכן אלמחץ' לאן לא ימנע מן דלך
7. אלא אלנפס * איתמר אישו ר' יוחנן אמ' משום חציו כול' אעלם אן הדה
8. אלמסאלה אכתלף פיהא ר' יוחנן וריש לקיש וקאל רבא אן קרא ומתניתין
9. מסייעא ליה לר' יוחנן דאמ' אישו משום חיציו אמא אלקרא פקולה כי תצא
10. אש וכו'ל וקאל אכר אלפיסוק המבעיר את הבערה כאילו בידו הזיק
11. שמע מינה אישו משום חיציו ומתניתא דתניא פתח הכתוב בנזקי
12. ממונו פסר רב משה ש'צ' פי דלך אול מא [אפ]תתח פי אלאדיאת
13. באלשור אד הי ממונו אד קיל וכי יגח שור איש את שור רעהו וסיים
14. בניזקי גופו קולה פי אכר אלכל כי תצא אש וג' ופי אכר אלפיסוק המב'
15. את הבערה ורבנו חננאל יקול ז'ל אן דלך גמיעה פי פסוק ואחד
16. פתח הכתוב בנזקי ממונו קולה כי תצא אש וסיים בנזקי

12 צ"ל 'אורחיה'.

13 צ"ל 'אלדי'.

14 כאן אמור להיות סימן המפסיק בן הסוגיות אך הוא אינו נמצא.

17. גופו קולה המבעיר את הבעה¹⁵ * תניא הנכנס לחצר בעל
18. הבית שלא ברשות כ'ול אעלם אן כל בהימה תקתל שכץ פאנהא
19. תקתל עלי כל וגה לא פרק באן ילזם אלבעלים כופר או לא ילזמהם
20. לא פרק רשות הרבים או רשות הניזק ועלל רב משה ש'צ' דלך וקאל
21. אן אלסבב פי דלך אנה קנס פי חק צאחבה לאן אלמאל ענד בעץ
22. אלנאס עדיל אלרוח פאדא ערף אן אלאדיה מן הדא אלשור תעדמה
23. הדא אלשור באלכליה לאנה אסור בהנאה ומא ינתפע מנה בשי יחרסה
24. גאיה מא ימכנה דלך וקאל בעץ' אלתלאמיד לרבינו מש' ש'צ' כיף נעמל
25. באלשור אדא כאן הפקר או הקדש אלדי יוקתלו ומא להם בעלים ואלתעליל
26. אלדי דכרה סיידנא אנמא הו קנס פי חק אלבעל פגאוב וקאל אן הו אלי¹⁶
27. יקתלו לארתפאע אלאדיה ען אלכלק כמא יקתל אלכלב אלכלב (!) וגירה מן
28. אלמודיין * הנהו עיזי [דבי] תרבו דהוו קא מפ>ס<די ליה לרב יוסף כו'ל
29. מן אלמעלוס ואלמשהור אן רב יוסף כאן סגי נהור ואן אביי תלמידה
30. ותפסיר בשחתר[ה] אלדי קאל אביי [] דחייב רחמ' שנא' כי יבער איש
31. שדה וכו'ל אן תכון אלבהימה חפרת ואכלת אי נמי דנפל גודא

תרגום

ע"א

סוגיה א

1. ומאמר זה של רמי בר יחזקאל נדחה והעמידוה [שאין לחייב]
2. את בעל התרנגול נזק שלם עד אשר הועד בזה הדבר שלוש פעמים [].
3. [היה קשה] לבעל ההלכות ז"ל איך חייב בעל התרנגול שהושיט [ראשו]
4. לאויר כלי זכוכית שיש בו זרעונים שהוא דרכו חצי [נזק]
5. וכאשר לא היו בו זרעונים הרי הוא משונה וחייב חצי, ואם היה
6. זה אשר בו זרעונים חייב חצי נזק וזה אשר לא היה בו דבר חייב
7. חצי נזק מאי בינייהו. ומחמת [קושיה]¹⁷ זו הכריע בהלכות

15 צ"ל 'הבערה'.

16 צ"ל 'אלדי'.

17 השלמה זו מסופקת והיא מסתמכת על השלמה בתחילת השורה השלישית שגם היא אינה ודאית.

8. כמאמרו של ראמי בר יחזקאל שמחייב על כלי שיש בו זרעונים נזק שלם.¹⁸
9. כתב רב משה ש"צ את דעתו בחיבור, והוא שאין הוא חייב על כלי זכוכית
10. אלא חצי נזק, והוא שיש בו זרעונים, וכלי זכוכית שאין בו זרעונים
11. חצי נזק, והחילוק בין חצי הנזק הראשון לחצי הנזק השני הוא שהראשון הוא
12. דרכו והוא חצי נזק צרורות מכיוון שהוא ממון לא קנס משלם מן המיטב וחצי
13. נזק האחרון קנס בעלמא שהוא משונה.¹⁹

סוגיה ב

- ומאמרו 'דאכיל והדר פליס'²⁰
14. אילו השמיד חמור זה את הכלי הזה כאשר אכל היה חייב גם על הסל
 15. נזק שלם, אך הוא אכל והשמיד אחרי אכילתו, ועל כן אין זה כדרכו ולכן [חצי]
 16. נזק הוא שמשלם.

סוגיה ג

- 'ההוא ברחא'.²¹ אמר רבי חננאל בפירושו 'איל' ויש
17. שפירשו 'שעייר עזים'.²² ולגבי מה שאמר בסוף סוגיה זו 'אורחיה נמי לסרוכיה ומיסלק'²³
 18. הקשה רבינו ש"צ על פי מה שבא במאמרו 'הכלב והגדי שקפצו ממ[טה]
 19. למעלה ושברו כלי פטורין מנזק שלם וחייבין בחצי נזק',²⁴ והתנו בעניין זה
 20. שאינו חייב חצי נזק אלא בדאפיך מיפך, כאשר הכלב בסיקרא,
 21. כלומר בקפיצה, שהוא שינוי, וגדיא בסירכא שגם הוא שינוי ממנהג
 22. הגדי – סיקרא, והכלב – הסירכא, שהוא הטיפוס, ואם היה ההיפך חייב כל אחד
 23. מהם חצי נזק, ואיך אנו מחייבים על הליפתא והדנא נזק שלם. והביא (התלמוד) נימוק [לכך] ואמר

- 18 בבא קמא יח ע"ב.
- 19 הלכות נזקי ממון ב, ט.
- 20 בבא קמא יט ע"ב.
- 21 שם כ ע"א.
- 22 עד כאן הציטוט מרבנו חננאל, והוא נמצא גם בנוסחים שלפנינו.
- 23 בבא קמא, שם.
- 24 בבא קמא כא ע"ב.

24. שאורחיה נמי לסרוכי ומיסלק, והרי אין הוא דרכו אלא זה שינוי.²⁵ השיב ש"צ שמכיוון
25. שיש שם ליפתא זו דרכו אבל אם לא היה שם דבר לאכול ושינה
26. אין הוא חייב אלא חצי נזק.

סוגיה ד

- 'ואם נהנית משלם מה שנהנית וכול'.²⁶ כוונת הדבר
27. שאם אכלה ונהנית [ברשות] הרבים משלמת מה שנהנית ואין היא חייבת
28. ברשות הרבים מה שהזיקה, מכיוון שנזק ברשות הרבים פטור אבל משלם
29. מה שנהנית והוא דמי עמיר, מכיוון שמי שאמר עמיר היה העמיר אצלו
30. זול מן השעורים וזה שאומר דמי שעורים בזול היו השעורים
31. אצלו יותר זולים, ואין הוא משלם אלא את הזול יותר כפי מה שרגיל באותו הזמן,
32. שעורים או עמיר.

סוגיה ה

'אמ' רב יהו' אמר רב הונא הדר בחצר

ע"ב

1. [חבירו שלא מ]דעתו אינו צריך להעלות לו שכר משום שנא' "ושאיה יוכת
2. [שער'²⁷] אמ' מר בר רב אשי לדידי חזי לי ומנגף כי תורא'.²⁸
3. [] רואה [האדם] איך הבית הריק נהרס כמו מה שעושה השור ומפסיד
4. [] אנו רואים את מה שהתולעים עושות לקורות כפי שעושה השור
5. [] אבל אם יש משהו בבית הוא מונע את התולעים מכך.
6. וזה שאומר ביתא דמיתבא יתבא הם המגורים גרידא, מכיוון שלא מונע זאת
7. אלא האדם.

25 כאן מסתיימת קושיית הרמב"ם.

26 בבא קמא כ ע"א.

27 ישעיהו כד, יב.

28 בבא קמא כא ע"א.

סוגיה ו

- 'איתמר אישו ר' יוחנן אמ' משום חציו וכו'.²⁹ דע
8. שבסוגיה זו נחלקו ר' יוחנן וריש לקיש, ואמר רבא שמקרא ומתניתין
 9. מסייעא ליה לר' יוחנן דאמ' אישו משום חציו.³⁰ הפסוק הוא מאמרו 'כי תצא
 10. אש וכול',³¹ ואמר סוף הפסוק 'המבעיר את הבערה'³² כאילו בידו הזיק,
 11. 'שמע מינה אישו משום חציו'. 'ומתניתא דתניא פתח הכתוב בנזקי
 12. ממונו'. פירש רב משה ש"צ שתחילה מה שפתח בנזקים
 13. בשור שהוא ממונו הוא שנאמר 'וכי יגח שור איש את שור רעהו'³³ וסיים
 14. בנזקי גופו במאמרו בסוף הכל 'כי תצא אש וג'³⁴ ובסוף הפסוק 'המבעיר
 15. את הבערה'. ורבנו חננאל אומר ז"ל שכל זה בפסוק אחד,
 16. פתח הכתוב בנזקי ממונו, זה הוא מאמרו 'כי תצא אש', וסיים בנזקי
 17. גופו, זה הוא מאמרו 'המבעיר את הבערה'.

סוגיה ז

- 'תניא הנכנס לחצר בעל
18. הבית שלא ברשות וכו'.³⁵ דע שכל בהמה שממיתה אדם
 19. תומת בכל מקרה, בין אם חייב הבעלים כופר או לא חייב,
 20. בין ברשות הרבים ובין ברשות הניזק. נימק זאת רב משה ש"צ ואמר,
 21. שהסיבה לכך היא שזהו קנס על בעליה, מכיוון שהרכוש בעיני רבים
 22. מן האנשים שווה לנפש, ואם הוא ידע שהנזק מן השור יגרום להחסרת
 23. השור כולו, מכיוון שהוא אסור בהנאה ואין הוא יכול ליהנות ממנו כלל, ישמור עליו
 24. ככל אשר יוכל. אמר אחד התלמידים לרבינו מש' ש"צ: מה נעשה
 25. בשור שהוא הפקר או הקדש שמומתים והרי אין להם בעלים, והנימוק
 26. שאמר אדוננו הרי הוא קנס לבעלים? ענה ואמר שאלה
 27. מומתים כדי שיוסרו הנזקים מהבריאה כמו שממיתים את הכלב וזולתו מן

29 שם כב ע"א.

30 שם כב ע"ב.

31 שמות כב, ה.

32 שם.

33 שמות כא, לה. צ"ל: 'וכי יגף שור...!'

34 שמות כב, ה.

35 בבא קמא כג ע"ב.

28. המזיקים.

סוגיה ח

- 'הנהו עיזי [דבי] תרבו דהוו קא מפסדי ליה לרב יוסף וכול'.³⁶
29. ידוע ומפורסם שרב יוסף היה סגי נהור ושאביי הוא תלמידו,
30. ושפירוש 'בשחתרה' שאמר אביי [] דחייב רחמ' שנא' 'כי יבער איש
31. שדה וכול',³⁷ הוא שהבהמה חפרה ואכלה, אי נמי דנפל גודא

ג. דיון

סוגיה א: בבא קמא יח ע"ב – יט ע"א; רי"ף, ז ע"ב.

לפני שנעבור לדיון נבאר מספר מונחים שהסוגיה עוסקת בהם.

שינוי: בעל חיים שגרם נזק בצורה שאינו רגיל בה. על נזק זה משלם בעל החיה חצי נזק והוא נגבה מגוף המזיק, בניגוד לנזק שנגרם בצורה הרגילה, שעליו משלם בעל החיה נזק שלם שנגבה מן היפה שבנכסיו (משנה תורה, הלכות נזקי ממון א, ב).

צרורות: נזק שלא נגרם ישירות על ידי גוף בעל החיים אלא בעקיפין, כמו אבנים או חפצים שהתיזו ברגליו בהליכתו והזיקו. לצרורות יש דין מיוחד: מצד אחד משלם חצי נזק כמו שינוי, ומצד אחר משלם מן היפה שבנכסיו כמו נזק רגיל (שם ב, ב).

מועד / תם: מועד הוא זה הרגיל לעשות פעולה מסוימת ולכן משלם על נזקה שלם, ותם הוא זה שאינו רגיל לעשות פעולה מסוימת (שינוי), ולכן משלם על נזקה חצי נזק (שם א, ד).

העדאה: תם שעושה אותו מעשה מספר פעמים הופך להיות מועד ומשלם נזק שלם (שם).

הסוגיה דנה במאמרו של רבא בבבא קמא יח ע"ב: 'ש העדאה לצרורות או אין העדאה לצרורות?' בבסיס הדיון עומדת השאלה אם דין צרורות דומה לתם, מכיוון שמשלמים עליו חצי נזק כדין תם ואז תחול עליו העדאה וישלם נזק שלם אם עשה פעולה אחת מספר פעמים, או שדין צרורות דומה למועד מכיוון שמשלם מן היפה שבנכסיו, ואז ישלם חצי נזק בלבד גם אם חזר על אותה פעולה מספר פעמים. הגמרא מביאה שני מאמרים חולקים, והחילוק ביניהם הוא לכאורה בשאלה הנזכרת: רמי בר יחזקאל, האומר 'תרנגול

36 שם כג ע"ב.

37 שמות כב, ד.

שהושיט ראשו לאויר כלי זכוכית ותקע בו ושברו משלם נזק שלם, סובר שיש העדאה לצרורות, ובמקרה זה עשה התרנגול מעשה זה שלוש פעמים ולכן הוא מועד ומשלם נזק שלם. ואילו רב יוסף, האומר שאם סוס צנף ושיבר את הכלים משלם חצי נזק, סובר שאין העדאה לצרורות ולכן משלם בכל מקרה חצי נזק. הגמרא דוחה העמדה זו ותולה את ההבדל בין שני החכמים במחלוקת בין סומכוס לרבנן על עצם התשלום על צרורות. רמי בר יחזקאל, שקבע שיש לשלם נזק שלם, סובר כסומכוס, שעל צרורות משלמים נזק שלם, ואילו רב יוסף, שפסק לשלם חצי נזק, סובר כרבנן שעל צרורות משלמים חצי נזק.³⁸

לאחר מכן שואלת הגמרא: 'והא משונה הוא'. לפי ההבנה הפשוטה (וכך מפרש רש"י), השאלה היא על רמי בר יחזקאל: איך אתה מחייב נזק שלם, הרי מקרה שבו תרנגול מכניס ראשו בכלי זכוכית הוא שינוי, ועל שינוי משלמים חצי נזק? עונה הגמרא שמדובר במקרה שבו יש זרעים בכלי ולכן דרך התרנגול להכניס ראשו ואין כאן שינוי. וכך מובנת לכאורה סברתו של רמי בר יחזקאל שמשלם נזק שלם. ואכן, הר"ף מביא בדף ז ע"ב, שרמי בר יחזקאל סובר שאם יש זרעים בכלי ששבר התרנגול יש לשלם נזק שלם ואם אין זרעים יש לשלם חצי נזק.

רבנו אפרים ובעל המאור מקשים על הר"ף: הרי הגמרא העמידה את רמי בר יחזקאל כדעת סומכוס, שעל צרורות משלם נזק שלם, ואילו אנו פוסקים כרבנן, שעל צרורות משלם חצי נזק. על כן סובר בעל המאור שבין אם יש זרעים בכלי בין אם לאו – משלם חצי נזק.

הרמב"ם פוסק שלא כמו הר"ף. לדעתו, אם יש זרעים בכלי משלם חצי נזק מדין צרורות ואם אין זרעים בכלי משלם חצי נזק מדין שינוי.³⁹ פסיקתו של הרמב"ם מובנת לאור קושיית רבנו אפרים ובעל המאור שאנו פוסקים כרבנן.

הקטע שאנו עוסקים בו מתמודד עם הפסיקה הבעייתית של הר"ף. המחבר טוען שהר"ף לא פסק שמשלם חצי נזק בין אם יש זרעים בכלי ובין אם לאו, מכיוון שבמצב כזה אין הפרש בין המקרים. לעומת זאת הרמב"ם פוסק שמשלם בכל מקרה חצי נזק, אולם יש הפרש בין המקרים, כי אם יש זרעים בכלי משלם חצי נזק מדין צרורות, ולכן משלם מן המיטב, ואילו אם אין זרעים בכלי משלם חצי נזק מדין שינוי, והתשלום נגבה מגופו ככל הקנסות.

38 המקור למחלוקת סומכוס וחכמים הוא בבבלי, בבא קמא יז ע"ב.

39 משנה תורה, הלכות נזקי ממון ב, ט.

סוגיה ב: בבא קמא יט ע"ב; ר"ף, ח ע"א.

הקטע מפרש את פשט הגמרא, שכאשר החמור משמיד את הסל ואוכל את הלחם בבת אחת, הוא חייב נזק שלם גם על השמדת הסל. הסיבה לכך היא שכאשר שתי הפעולות מתבצעות בו זמנית, שתייהן נחשבות כדרכן. ואולם, אם השמדת הסל מתבצעת בהפרש זמן מאכילת הלחם, חייב רק חצי נזק על השמדת הסל, מכיוון שזו הזקה שלא כדרכה, ואילו על אכילת הלחם חייב נזק שלם כי זו הזקה כדרכה.

סוגיה ג: בבא קמא כ ע"א; ר"ף, ח ע"א.

הקטע מתייחס לסתירה לכאורה שיש בין סוגיה זו, המחייבת נזק שלם כאשר הברחא סריך וסליק, לבין סוגיה בהמשך, שנאמר בה שסרוכי אינו דרכו של הגדי ולכן צריך לשלם חצי נזק. הרמב"ם מיישב זאת ואומר: מכיוון שבסוגיה זו גם הברחא אוכל לפת, הנמצאת מעל החבית, דרכו גם לסרוכי. תירוץ זה אמנם מובא בגוף הגמרא ובר"ף, אך נראה שהרמב"ם רוצה להדגיש, שכאשר הגמרא אומרת 'אורחיה נמי לסרוכי ומסלק', כוונתה היא למצב שבו הוא אוכל את הלפת דווקא, וללא אכילה זו הפעולה מוגדרת שינוי וחייב לשלם חצי נזק.

סוגיה ד: בבא קמא כ ע"א; ר"ף, ח ע"ב.

הכלל הוא שכאשר הבהמה מזיקה ברשות הניזק יש לשלם על מה שהזיקה, ואילו כאשר הזיקה ברשות הרבים יש לשלם על מה שנהנית. בגמרא מובאות שתי דעות לדרך חישוב התשלום של מה שנהנית: האם על פי דמי השעורים או על פי דמי העמיר. הר"ף אומר שיש מי שפסק כמו רבה, לשלם לפי דמי העמיר, ויש מי שפסק כמו רבא, לפי דמי שעורים. בקטע מוסבר שההבדל בין מי שאומר דמי שעורים למי שאומר דמי עמיר נעוץ בשאלה מה זול יותר אצל כל אחד ואחד מהם, ולכן אין לפסוק דמי שעורים או דמי עמיר והדבר תלוי במציאות באותו הזמן. כך גם משמע מפסיקת הרמב"ם בהלכות נזקי ממון ג, ב: 'רואין אותן כאילו הן שעורים או עמיר ומשלם דמי עמיר או דמי שעורים בזול'. כמה מפרשני הרמב"ם לא הבינו כיצד הוא פוסק הן כמו רבה הן כמו רבא, שהרי לכאורה הם חולקים.⁴⁰ ואולם, מן הקטע משמע שלפי דעת הרמב"ם אין ביניהם מחלוקת והדבר תלוי במחיר השעורים או העמיר בזמן המקרה.

40 עיין מגיד משנה על אתר וטור חושן משפט סימן שצא. הכסף משנה מביא את קושיית המגיד משנה ומתיר תירוץ הקרוב למצוי בקטע שלפנינו.

סוגיה ה: בבא קמא כא ע"א; ריף, ח ע"ב – ט ע"א.

בנוסחאות שלפנינו בגמרא ובר"ף המאמר מובא בשם 'אמר רב סחורה אמר רב הונא', ואילו בקטע שלנו הגרסה היא 'אמר רב יהודה אמר רב הונא'. גרסה זו אינה סבירה מכיוון שרב הונא אינו רבו של רב יהודה והוא אינו מביא מאמרים בשמו. הגמרא אומרת שמי שגר בחצר חברו שלא מדעתו אינו צריך להעלות לו שכר, מכיוון ששהייתו שם מְנַה על הבית, וכאשר אין איש בבית הוא יכול להיהרס מסיבה כלשהי. הראיה לכך שהבית נהרס כאשר הוא עומד ללא שימוש היא מן הפסוק 'ושאיה יוכת שער' (ישעיהו כד, יב). למרות החוסרים שבקטע, נראה שמחברו הבין כי הפסוק מדבר על תולעים (שאיה) הפוגעות (יוכת) בקורות הבית (שער). גם רב האי מפרש את הפסוק בדרך דומה: סוג של תולעים האוכלות את העצים.⁴¹ רש"י מפרש שהכוונה היא לשדים או למזיקים הפוגעים בבית.⁴² הרמב"ם וחוגו אינם מקבלים תפיסות אלה של שדים ומזיקים ולכן צריכים להציע הסבר מציאותי יותר.

סוגיה ו: בבא קמא כב ע"א; ר"ף, י ע"א.

הרמב"ם אינו דן בסוגיה הלכתית אלא בפירוש לברייתא המובאת בגמרא אף שאין לה השלכה הלכתית: מה פירוש המאמר התנאי 'פתח הכתוב בנזקי ממונו וסיים בנזקי גופו לומר לך אשו משום חציו'? רבנו חננאל מפרש שהכוונה היא להתחלה ולסיום של אותו פסוק (שמות כב, ה), ואילו הרמב"ם סובר שהכוונה היא לשני פסוקים שונים (שמות כא, לה; כב, ה). נראה שהרמב"ם חלק על רבנו חננאל⁴³ משום שעל פי פירושו של רבנו חננאל אומרים הפסוק והברייתא שהביא רבא אותו דבר בדיוק: מן הפסוק בשמות כב, ה עולה שאשו משום חציו. ואולם, על פי פירוש הרמב"ם, הפסוק שהביא רבא הוא שמות כב, ה, ואילו הברייתא מדברת על שני פסוקים, שמות כא, לה; כב, ה.

סוגיה ז: בבא קמא כג ע"ב; ר"ף, י ע"ב.

הרמב"ם מנצל הזדמנות זו לדון בעניינים הנוגעים לטעמי המצוות. לדבריו, הורגים את השור כקנס על בעליו, כדי שישמור עליו טוב יותר. דיון דומה נמצא במורה הנבוכים, חלק ג, פרק מ, ובו מדגיש הרמב"ם שהריגת הבהמה היא עונש לבעלים כדי שישמור על

41 עיין: לוין (לעיל, הערה 2), עמ' 59.

42 רש"י מציע שתי דרכים לקרוא את הפסוק, או 'שאיה' הוא השד ו'שער' הוא הבית, או 'שער' הוא השד ו'שאיה' הוא בית שומם.

43 גם רש"י מפרש כמו רבנו חננאל.

רכושו, ואין היא עונש לבהמה 'כפי שמלעיזים עלינו המורדים'.⁴⁴ גם הנימוק שיש אנשים שהרכוש שווה בעיניהם לנפש נמצא במורה הנבוכים, שם. בהמשך הקטע מובאת שאלה של אחד התלמידים על הדין שהורגים שור של הקדש או של הפקר שהרג, שהרי אין לו בעלים והטעם של קנס על הבעלים אינו תקף. על כך עונה הרמב"ם, שהריגת השור היא כדי להסיר את הנזק.⁴⁵ בטעם של הסרת הנזקים הוא נוקט בראש פרק זה במורה הנבוכים, ביחס למצוות המנויות בספר נזיקין במשנה תורה. ייתכן שהדמיון הרב למורה הנבוכים נובע מכך ששיעורים אלה ניתנו לאחר סיום כתיבתו של החיבור.⁴⁶ עם זאת, שם החיבור אינו מוזכר במפורש, בניגוד לסוגיה הראשונה, שבה יש התייחסות מפורשת למשנה תורה, 'החיבור' – הכינוי הרגיל לספר זה בפי תלמידי הרמב"ם.

סוגיה ח: בבא קמא כג ע"ב; ר"ף, י ע"ב.

בקטע הגניזה שרדה רק התחלת הפירוש לסוגיה ולא ברור מה היה הפירוש המלא.

ד. סיכום

בקטע שלפנינו אין התייחסות לכלל הסוגיות שבר"ף הנמצאות בבבלי, בבא קמא, בין הדפים יח ע"ב – כג ע"ב, ובר"ף בין הדפים ז ע"ב – י ע"ב. ייתכן שהרמב"ם לא התייחס בשיעוריו לכל דיבור ודיבור אלא רק לסוגיות שיש בהן עניין מיוחד בפסק או בפרשנות, ואולי מי שתיעד שיעורים אלה דילג על דיבורים שלא ראה בהם עניין מיוחד. בין כך ובין כך, ניתן להצביע על המניע לדיון בסוגיות האלה דווקא.

סוגיה א: מחלוקת על הרי"ף בפסיקת ההלכה – ניסיון להבין את סברת הרי"ף וכיצד מתרצת סברת הרמב"ם את מה שהיה קשה לרי"ף.

סוגיה ב: הדגשה של ההלכה לגבי הזקה מסוימת, שאם היא נעשית בצורה עצמאית חייבים עליה חצי נזק, מכיוון שאינה כדרכה, אך אם היא נעשית יחד עם הזקה כדרכה, שתי הפעולות נחשבות כדרכן וחייבים על שתיהן נזק שלם.

44 כך מתרגם מ' שוורץ, מורה הנבוכים, תל אביב תשס"ג, עמ' 575, ומפנה שם, הערה 12, לפירושו של פינס שהכוונה היא לקראים.

45 שאלה זהה מופיעה אצל הרב נ"א רבינוביץ, משנה תורה לרמב"ם עם פירוש יד פשוטה – ספר נזקים, מעלה אדומים תשס"ז, עמ' רעג-רעה. המחבר מעלה כאפשרות את התירוץ המובא כאן בשם הרמב"ם אך דוחה ומתיר בדרך אחרת.

46 הדמיון אינו רק ברעיון עצמו אלא גם בניסוחו, וכך נוצר הרושם שהרמב"ם עושה שימוש בחומר רעיוני שכבר נוסח לכדי חיבור ערוך דוגמת מורה הנבוכים.

סוגיה ג: סתירה לכאורה בין שתי סוגיות בגמרא לגבי דרך הזקת הגדי ותירוצה.
סוגיה ד: ביאור סברת החילוק בין הדעה שבעל הבהמה שאכלה ברשות הרבים ונהנתה
חייב לשלם 'דמי שעורים', לדעה שעליו לשלם 'דמי עמיר'. לביאור זה יש השלכה הלכתית,
שכן דעת הרמב"ם שונה מפסיקת הר"ף.

סוגיה ה: פרשנות לשתי דעות המסבירות מדוע יש לפטור את הדר בחצר חברו שלא
מדעתו מלשלם לבעל החצר. לפרשנות זו יכולה להיות השלכה הלכתית.
סוגיה ו: פרשנות שונה מרבנו חננאל לברייתא שהובאה בגמרא: 'פתח הכתוב בנזקי
ממונו...!'

סוגיה ז: דיון בטעמי המצוות מתוך סוגיה תלמודית.
לסיכום, המניעים להתייחסות לסוגיה מסוימת יכולים להיות הלכתיים, פרשניים או
מחשבתיים.

מה המסקנות העקרוניות העולות מן הקטע החדש המתפרסם במאמר? תוכנו של הקטע
הוא שיעור בהלכות הר"ף למסכת בבא קמא, שבו מתגלה לפנינו הרמב"ם כמורה ומחנך
המעודד את תלמידיו לשאול שאלות ומשיב עליהן. אף שנושא השיעור הוא הלכות הר"ף,
אין הרמב"ם חושש לחלוק על הר"ף ולעמת אותו עם ההלכות שבמשנה תורה. מן הקטע
עולים מקורותיו ונימוקיו של הרמב"ם לפסיקותיו במשנה תורה, שכידוע אינם גלויים
בחיבור זה. רבנו חננאל הוא הפרשן המרכזי שהרמב"ם נעזר בו בלימוד הגמרא. למרות
זאת אין הרמב"ם חושש לחלוק עליו אם הוא סבור שיש בידיו פירוש טוב יותר. בקטע זה
ניתן לראות כיצד הרמב"ם עושה שימוש חי בפילוסופיה שלו, המוכרת ממורה הנבוכים,
בשיעור שנושאו הלכתי. הפרשנים המסורתיים של משנה תורה אינם משתמשים בדרך
כלל במורה הנבוכים, ואולי ניתן ללמוד מכאן שצריך לעשות שימוש גם בחיבור זה כדי
לעמוד על מקורות פסיקותיו של הרמב"ם.